

Constantinus Porphyrogenitus *De administrando imperio* magyar fejezetének török háttéréről

A türk rovásírásos feliratok társadalom és politika történetének egy bizonyos aspektusát tanulmányozva lettem arra figyelmes, hogy néhány esetben a feliratok olyan szavak és kifejezések fordulnak elő, amelyek gyakorlatilag megfeleltethetők Constantinus Porphyrogenitus *De administrando imperio* 38. fejezetében szereplő adatokkal. Orientalista lévén, egykori tanáromhoz, Szádeczky-Kardoss Samu professzorhoz fordultam, hogy a görög szövegben előforduló kifejezések és szavak értelmezésének filológia háttéréről szakszerű felvilágosítást kapjak. Szádeczky-Kardoss Samu professzor úr részletesen elmagyarázta a görög adatokat, és felvázolta az értelmezési lehetőségeket. Nyolcvanadik születésnapján tehát egy olyan cikkel köszöntöm, melyet útmutatásai nélkül nem írhattam volna meg.

A bizánci császár, Constantinus Porphyrogenitus *De administrando imperio* címen közismert művét 948—952 között írta fia számára. Ebben a munkában található meg a híres 38. fejezet, amely a magyarság honfoglalás előtti történetének egyetlen olyan forrása, amely azt a korszakot mint eseménysort adja elő. Ezért nem véletlen, hogy szinte könyvtárnyi irodalom foglalkozik ezzel a résszel.¹

Most csupán a 38. fejezet forrásairól folyó vita kerül szóba, ugyanis ez alapvetően befolyásolja az adatok hitelességét. Biztosnak tűnik, hogy az információk többsége két magyar előkelőtől származott, akikről Constantinus a 40. fejezetben a következőket írta: „Tudni való, hogy Teveli meghalt, és az ő fia barátunk, Termacsu, aki minap jött fel Bulcsúval, Turkia harmadik fejedelmével és kachájával”² A látogatásra 948-ban kerülhetett sor. Emellett Harmatta János újabban arra hívta fel a figyelmet, hogy Constantinusnak más források is rendelkezésre állhattak a magyarokra vonatkozólag, így a honfoglalást bevezető harcokban tudomásunk van bizánci-magyar követjárásról, valamint a honfoglalás után nem

¹ Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, Berlin 1983³, 375—378; Moravcsik Gy., *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest 1984, 32—34; Gy. Kristó, *Hungarian History in the ninth Century*. Szeged 1996, 97—203; Olajos Teréz megjegyzései a magyar fordításhoz: *A honfoglalás korának írott forrásai*. Olajos T., H. Tóth I. és Zimonyi I. közreműködésével szerkesztette (ed.) Kristó Gy. Szeged 1995, 110—136; Harmatta J., *Konstantinos Porphyrogenetos magyar vonatkozású művei: A honfoglaláskor írott forrásai*. Szerk. Kovács L., Veszprémi L. Budapest 1996, 105—111.

² Moravcsik, *Árpád-kori*, 49.

sokkal szintén felkeresték bizánci követek a magyarokat.³ Van olyan álláspont is, miszerint a 38. fejezet két különböző történetből van összedolgozva.⁴

1. συμμαχέω, συμμαχία — *ešig küčig ber-*

Constantinus szerint az általa *turkoinak* nevezett magyarok az első fejedelmükről nevet kapó Levediában „Együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban *együtt harcoltak* a kazárokkal. Kazária fejedelme, a kagan vitézségükért és *szövetségükért* nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek,...”⁵ Jenkins az angol fordításban a fentebb idézett szövegben a kurzivált magyar kifejezések helyén *fought in alliance* és *their alliance* értelemben fordítja a görög συμμαχοῦντες és συμμαχία kifejezéseket.⁶ A 'szövetségbe harcolni' kifejezést kétféleképpen lehet értelmezni: 1. két egyenrangú fél között jön létre szövetség; 2. az egyik fél a másiknak alárendelődik. Ez utóbbi értelmezés tűnik helyénvalónak a jelen esetben, hiszen a szöveggörnyezet ezt támogatja, ugyanis a magyarok vesznek részt a kazárok háborúiban⁷ és a magyaroknak ekkor még nem volt fejedelmük, ezzel szemben a kazár uralkodó a kagan címet viselte, ami a szuverén uralmat jelenti a török nyelvű népek által létrehozott birodalmakban.⁸ Ebben az értelemben tehát a magyarok a kazár kagan segédnépei közé tartoztak.⁹

A türk feliratokban, amelyek közül most csak az un. nagy vagy orhoni feliratokat¹⁰ vettem figyelembe, az *ešig küčig ber-* kifejezés felel meg a fent tárgyalt görög terminusnak. Clauson és Tekin 'to give one's services' értelemben fordította.¹¹ Doerfer újra tárgyalta az összetételt, és arra az eredményre jutott, hogy inkább 'dem Herrscher gegenüber seine Pflicht erfüllen, ihn unterstützen' a hitelesebb interpretáció.¹²

³ Harmatta J., Lebedia és Atelkuzu (Lebedia and Etelkuzu): Magyar Nyelv 80 (1984), 424—425.

⁴ C. A. Macartney, The Magyars in the Ninth Century. Cambridge 1930, 100—112; H. Grégoire, Le nom et l'origine des Hongrois: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 91 (1937), 632—633.

⁵ Moravcsik, Árpád-kori, 43.

⁶ Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio. I. Greek text ed. by Gy. Moravcsik. English translation by R. H. J. Jenkins. Washington 1967, 171.

⁷ Kristó, i. m., 138.

⁸ G. Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford 1972, 611.

⁹ Kristó i. m., 131—133.

¹⁰ Köl Tegin, Bilge Kagan, Köli Čor, Ongin és Tonjukuk felirat vö. T. Tekin, A Grammar of Orkhon Turkic. The Hague 1968, Texts: 229—258, English translations 259—295; G. Clauson, E. Tryjarski, The Inscription at Ikhé Khushotu: Rocznik Orientalistyczny 34 (1970), 7—33; S. E. Malov, Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'mennosti. Teksty i isledovanija. Moskva Leningrad 1959, 19—73; Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei. Gesammelt von G. J. Ramstedt, J. G. Granö und Pentti Aalto bearbeitet und hrsg. von Pentti Aalto. Journal de la Societe Finno-Ougrienne 60. Helsinki 1958, 3—61; V. Rybatzki, Die Toñuquq-Inschrift. Studia Uralo-Altica 40. Szeged 1997. Köl Tegin (a korábbi irodalomban: Kül Tegin) és Tonjukuk magyar fordítása Kakuk Zsuzsától: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Szerk. Györffy Gy. Bp. 1986³, 58—75.

¹¹ *iš* 'work, labour' (Clauson, ED, 254) *küč* 'strength' (Clauson, ED, 693) *ber-* 'to give' elemekből áll össze a kifejezés, szó szerint 'munkáját és erejét adni'

¹² Doerfer szerint *iš* 'munka' helyett *eš* 'kötelesség' a helyes olvasat. G. Doerfer, Zu Alttürkisch *Is'g ~ s'g küčig b'ir' — 'dem Herrscher gegenüber seine Pflicht erfüllen, ihn unterstützen': Altaica Berolinensia. The Concept of Sovereignty in the Altaic World. PIAC 34th Meeting. Ed. B. Kellner-Heinkele. Wiesbaden 1993,*

Köl Tegin feliratban az I. Türk Kaganátus felbomlását követő események tárgyalása során olvasható a következő részlet: „a kínai császárnak engedelmeskedtek és *szolgálták (ešig küčüg bermiš)* ötven éven át. Keletre a napkeleti Bökli kagánig vezettek seregeket, nyugatra a Vaskapuig vezettek hadakat, de a kínai császárnak szereztek országokat és hatalmat. Akkor a türk nép nagy része ezt mondta: 'Olyan nép voltam, melynek saját birodalma volt. Hol van most a birodalmam? Kinek szerzek én most országokat?' Majd mondta: 'Olyan nép voltam, melynek saját kagánja volt. Hol van most az én kagánom? *Milyen kagánért küzdök én? (nä qağanqa ešig küčüg berür män)*' És ezeket mondván fellázadt a kínai császár ellen. De fellázadván, nem volt képes jól megszervezkedni és felkészülni s ismét rabigába gömnyedt. A kínai császár pedig nem törődött azzal, hogy a türk nép *erejét és vérét áldozta (ešig küčüg bertükgärü)* érte, s ezt mondta: 'Csak hadd haljon meg, hadd pusztuljon el a türk nép!'¹³

Jóllehet az idézett magyar fordítás *ešig küčüg ber-* kifejezést különbözőképpen adja vissza, az értelmezés mégis egyértelmű: katonai szolgálat az uralkodónak, ami teljes mértékben fedi a görög $\sigma\upsilon\mu\alpha\chi\epsilon\omega$ jelentéstartamát.

2. A nomád fejedelem jellemző tulajdonságai

Az uralomra való alkalmasságot egyrészt a dinasztia szakralitása, másrészt az adott uralkodó személyes rátermettsége biztosította.¹⁴ A magyar fejedelmeket, Levedit és Árpádot a következőképpen jellemzi a tudós császár: Levedi „nemes származású (εὐγενής), értelmes (φρόνιμος) és vitéz (ἥνδρειωμένος)“¹⁵ volt. Árpádot viszon „nagya becsülték bölcsességéért (φρόνησις), megfontoltságáért (βουλή) és vitézségéért (ἀνδρεία).“¹⁶

A türk kagánokat és fő tisztségviselőit a Köl Tegin feliratban a következő szavakkal jellemzik: „Bölcs (*bilgä*¹⁷) kagánok voltak, hős (*alp*¹⁸) kagánok voltak. Bujrukjaik is bölcsök voltak, hősök voltak (*bilgä, alp*).“¹⁹ Elteris kagánt a Tonjukuk feliratban így jellemzik: „Mivel Elteris kagán bölcs volt és hős volt (*bilgäsün üčün, alpın üčün*), tizenhétszer harcolt a kínaiakkal...“²⁰ Más esetekben a következő olvasható Elterisről: „(A türk nép) Kagánja hős, tanácsadója bölcs (*qağanı alp ermiš, ayğučısi bilgä ermiš*)“²¹ A tanácsadó maga Tonjukuk, akit a feliraton általában *bilgä Toñuquq* összetételben említene.²²

69—74.

¹³ MEH, 62; Tekin i.m., 264—5; KT E 7—10.

¹⁴ Az uralkodó és a dinasztia szakralitásának és a rátermettség kérdését a germán nyelvű népeknél és a magyaroknál I. Szűcs J., *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Szerk. Zimonyi I. Szeged 1992, 58, 188.

¹⁵ Moravcsik, *Árpád-kori*, 44.

¹⁶ Moravcsik, *Árpád-kori*, 45.

¹⁷ Clauson ED, 340.

¹⁸ *alp* 'tough, resistant, hard to overcome, brave' Clauson ED, 127—128.

¹⁹ MEH, 60; Tekin i.m., 264; KT E 3.

²⁰ MEH, 74; Tekin i.m., 289; T II. S 4—5; Rybatzki i.m., 71, 120.

²¹ MEH, 70; Tekin i.m., 284, 286, 287; T S3, E4, N5; Rybatzki i.m., 47, 53, 60, 92, 103, 108.

²² Clauson hívta fel a figyelmet arra, hogy egy eredeti 'brave man' jelentésből alakult ki a 'counsellor' cím (ED, 340).

A harmadik szó, az *ärdäm* 'manly qualities, bravery'²³ háromszor is megjelenik az *alp* és *bilgä* szavak környezetében a Köli Čor feliraton: *kädim b[ängizi] alp'i ärdämi anta külädi* „Ruházata és [megjelenése], vitézsége és férfiasága miatt nagy hírnévre tett szert”²⁴; *[bi]lgäsin üčün, alp'in ärdämin [üčün] q[azg]anti* „Mivel bölcs volt és bátor volt és férfias volt, ...nyert...”²⁵; *[tab]gačqa bunča süngüšüp alp'in ärdämin üčün kü bunča tutdi* „(Köli Čor) sokszor harcolt a kínaiak ellen, és nagy hírnévre tett szert bátorsága és férfiasága miatt.”²⁶ Ezekben az esetekben az *alp* és az *ärdäm* szavakat szinonimaként használták.

Ha most visszatérünk azokra a görög kifejezésekre, amelyekkel a magyar fejedelmeket jellemezték, akkor megállapítható, hogy a bölcsesség (φρόνησις) a megfontoltság (βουλή) és a vitézség (ἀνδρεία) megfeleltethető a türk feliratok szavaival: *bilgä* 'bölcs; tanácsadó' *alp* 'kemény, nehéz; bátor; hős; hősiesség' *ärdäm* 'bátorság, érdem; bátor'. Amíg a görög φρόνησις 'bölcsesség' és βουλή 'megfontoltság, jó tanácsadó' inkább a török *bilgä* 'bölcs; tanácsadó' kifejezéssel egyeztethető, addig az ἀνδρεία jelentés a török *alp* és *ärdäm*²⁷ szinonimapárral mutat hasonlóságot.

Constantinus megjegyzi: „Kazária fejedelme, a kagan vitézségükért (ἀνδρεία) és szövetségükért (συνμαχία) nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek, vitézségének nagy híre és nemzetsége fénye miatt (τὸ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ περίφημον καὶ τὸ τοῦ γένους περιφανές), hogy tőle gyermeket szüljön, de a sors úgy akarta, hogy Levedi nem nemzett azzal a kazár nővel gyermeket.”²⁸ A szövegösszefüggés szerint a kazár kagan megjutalmazta szövetséges, hű alattvalóját, ami egy házasságban nyilvánult meg, ami általában a politikai kapcsolatokat erősítést szolgálta. Levedi személyes rátermettségének leírása, azaz „vitézségének nagy híre és nemzetsége fénye” megintcsak a türk feliratok egy-egy kifejezésére rímel.

Az első kifejezés a 'vitézségének nagy híre' a fentebb már idézett Köli Čor adatokkal vág egybe: *alp'i ärdämi anta külädi* „vitézsége és férfiasága miatt nagy hírnévre tett szert”²⁹; *[tab]gačqa bunča süngüšüp alp'in ärdämin üčün kü bunča tutdi* „(Köli Čor) sokszor harcolt a kínaiak ellen, és nagy hírnévre tett szert bátorsága és férfiasága miatt.”³⁰

A másik szóösszetétel, a 'nemzetsége fénye' nehezebben értelmezhető, hiszen a görög γένος több jelentésben is használatos: 'leszármazás; nemzetség, törzs, nép'. Jenkins angol fordítása nem is egyezik Moravcsik magyar szövegével: „the illustriousness of his race”.³¹ Constantinus általában 'törzs' értelemben használja a γεναί szót, de előfordul 'család, nemzetség' jelentésben is: „s ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségéből lesz Turkia fejedelme.”³² A görög ἔθνος általában népet jelölt. Ugyanakkor a γένος előfordul

²³ Clauson, ED, 206—207.

²⁴ Tekin i.m., 293: KČ W4.

²⁵ Tekin i.m., 293: KČ W7.

²⁶ Tekin i.m., 293: KČ W12.

²⁷ A török *ärdäm* a görög ἀνδρεία szóval mutat etimológiai hasonlóságot, ugyanis mindkét szó az ember szóból eredeztethető.

²⁸ Moravcsik, Árpád-kori, 43.

²⁹ Tekin i.m., 293: KČ W4.

³⁰ Tekin i.m., 293: KČ W12.

³¹ Moravcsik és Jenkins 6. jegyzetben idézett műve, 172.

³² Moravcsik, Árpád-kori, 45.

nép értelemben is az egész magyarságra vonatkozóan: „A türkök nemzetsége szintén nagyon retteg és fél az említett besenyőktől, minthogy gyakran szenvedett tőlük vereséget,...”³³ Tehát γένοϋς pontos jelentése „a γένοϋς-ának fénye” kifejezésben kétértelmű: vagy Levedi családjára, nemzetségére, leszármazottjaira utal és ilyen értelemben azonos az εὐγενής 'nemes' jelentésű szóval, mint ahogy azt korábban elő is fordult Levedi jelzői között; vagy az egész magyar népre vonatkozik.

A második értelmezéssel esik egybe a türk feliratokon előforduló, többször ismételt formula a *türk bodun atı küsü* 'a türk nép neve és híre': „Az Ég, aki kagán atyámat és katun anyámat felemelte, hogy a türk nép neve is híre ne hulljon szét, a birodalmat adó Ég kagáná tette engem, hogy a türk nép neve és híre ne váljék semmivé. Én magam nem gazdag és hatalmas népnek lettem a kagánja. Befelé éhező, kifelé ruhátlan, leromlott és elgyengült népnek álltam az élére. Tanácskoztam öcsémrel, Kül teginnel, hogy ne pusztuljon el annak a népnek a neve és híre, melyet atyám és nagybátyám teremtett.”³⁴ A kurzívált szövegrészek mindhárom esetben törökül ugyanazon szavakból áll össze: *türk bodun atı küsü yoq bolmazun*, amelyet Tekin így fordított: 'in order that the name and fame of the Turkish people would not perish'. Minden esetben a türk birodalom létrehozásához illetve kagánjának sikeréhez kötődik.

Visszatérve az uralomra való alkalmassághoz, figyelmet érdemel az a tény, hogy mindkét magyar fejedelem, Levedi és Árpád rendelkezik az egyéni tulajdonságokkal, azaz a bölcseséggel és bátorsággal, azonban a nemes származás (εὐγενής) csak Levedivel kapcsolatban szerepel.³⁵ Talán ezzel a hiánnyal magyarázható, hogy Árpád uralmát a kazár kagán kinevezése tette szakrális szempontból legitimmé.

3. εἶθος, ζάκωνον — törü

Constantinus Árpád fejedelemmé tételét az alábbi szavakkal jellemzi: „Így a kazárok szokása és törvénye (εἶθος, ζάκωνον) szerint pajzsra emelvén, fejedelemmé tették.” A pajzsra emelés a római és bizánci világban volt elterjedt, valószínűleg innen származhatott a kazárokhoz is.³⁶ Az εἶθος 'szokás' és a ζάκωνον 'törvény' (egy szláv jövevényszó a görögben) ugyanazt a fogalmat fejezhette ki, amit a türk feliratokban a *törü* alatt értettek. A török szó jelentése: 'íratlan, szokáson alapuló törvény, amely egyesíti magában a szokásokat és jogot'.³⁷

Ezt bizonyítja a türk feliratokból néhány idézet: *olurapan türk boduning elin törüsün tuta bermiş, eti bermiş* „Trónra ülven, [Bumin kagán és Istemi kagán] megszervezték a türk nép birodalmát, és megszabták törvényeit.”³⁸ *anı ücün elig anča tutmiş erinç*,

³³ Moravcsik, Árpád-kori 35.

³⁴ MEH, 64; Tekin i.m., 267-268; KTE 25—27.

³⁵ A germán királyokkal kapcsolatban Tacitus a következőket írta: *reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt*. A kérdés további összefüggéseit tárgyalja: W. Schlesinger, *Über germanische Königtum: Das Königtum. Seine geistigen und rechtlichen Grundlagen. Vorträge und Forschungen B. III. Sigmaringen 1956, S. 131—132*

³⁶ Moravcsik, Árpád-kori, 45, 27. jegyzet.

³⁷ Clauson, ED, 531—532.

³⁸ MEH, 60; Tekin i.m., 265; KT E1.

elig tutup törüg etmiš „Ezért tudták hatalmas birodalmukat megszervezni, s uralkodván, törvényeket megszabni”³⁹; *yeti yüz är bolup elsirämiš qağansiramiš bodunuğ, küngedmiš quladmiš bodunuğ, türk törüsün içginmiš bodunuğ äčüm apam törüsincä yaradmiš bošğurmiš*. „Mikor számuk hétszázra növekedett, őseim törvényei szerint megszervezte és új életre keltette a népet, melynek nem volt birodalma és kagánja, a népet, mely rabszolgává és rabszolgánóvé lett, a népet, mely türk törvényeit elhagyta.”⁴⁰

A *törü* fogalom szinte mindig a kagánnal és a birodalommal (*el*) együtt fordul elő a feliratokban, ami arra utal, hogy a kifejezés mögött a kagán hatalmi szférájához tartozó államjogi, szervezési elveket kell értenünk.⁴¹ Így tehát arra következtethetünk, hogy Árpádot kazár kagán által gyakorolt államjogi keretek között tették meg fejedelemmé.

Ezek az egymásnak megfeleltethető kifejezések és szavak történeti összefüggéseire különböző magyarázatot lehet találni. A latin *auxilia* és *foederati* valamint *mores* a germán nyelvű törzsekkel és népekkel kapcsolatban ugyanígy párhuzamba állítható a török *ešig küčüg ber-* és *törü* terminusokkal, ami azt mutatja, hogy a fogalmak mögött álló intézményi szerkezet egy általánosabb társadalomtörténeti háttérrel tükröznek, melyek gentilis népalakulatokra jellemzőek. Ugyanígy az uralomra való alkalmasság kérdésében is felmerül ugyanez a kérdés, ugyanakkor az biztos, hogy a bizánci uralkodóval kapcsolatos jelzők ettől teljesen eltérőek.⁴² Tehát bizonyításra szorul az, hogy a párba állított kifejezések között szorosabb kötődés létezzet.

A honfoglaló magyarság kialakulásában Kelet-Európa nomád népei meghatározó szerepet játszottak. Az 5–9. században ezek a nomádok többségében török nyelven beszéltek. A történeti háttérrel figyelembe véve a kazár birodalom volt az, amely a magyar néppéválási folyamat külső kereteit biztosította. A kazár birodalom pedig a Türk Kaganátus egyik utódállama, amely a 7. század első felében lett önálló.⁴³ A magyarság politikai szervezetében tehát a kazár minta volt meghatározó, amely viszont a türk uralmi szervezetről építkezett. Egyesek ezzel hozzák összefüggésbe azt, hogy a magyarokat Constantinus *tourkoi* néven említi.⁴⁴

Egy másik nehézséget okoz, hogy a párhuzamos kifejezések különböző nyelveken szerepelnek, ami nemcsak a kulturális különbségek, de a fordítás miatt is jelentős nehézség. A türk feliratok keleti török nyelvet tükröznek, ezzel szemben a kazár birodalomban különböző nyugati török nyelveken beszéltek. A helyzetet bonyolítja még, hogy a magyarok

³⁹ MEH, 60; Tekin i.m., 264; KT E3.

⁴⁰ MEH, 63; Tekin i.m., 265; KT E13.

⁴¹ R. Giraud, *L'empire des Turcs Célestes. Les règnes d'Elterich, Qapaghan et Bilgä*. Paris 1960, 71.

⁴² εὐσέβεια (pietas), Δικαιοσύνη (iustitia), Φιλανθρωπία (philanthropia), Μεγαλοπρέπεια, Φιλοτιμία. E. Ewig, *Zum christlichen Königsgedanken im Frühmittelalter: Das Königtum. Seine geistigen und rechtlichen Grundlagen. Vorträge und Forschungen B. III. Sigmaringen 1956, 14; vö. G. Rösch, ONOMA ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ. Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit*. Wien 1978.

⁴³ Szücs i.m., 195–196.

⁴⁴ Róna-Tas, A., *Ethnogenese und Staatsgründung. Die türkische Komponente in der Ethnogenese des Ungartums: Reinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Abhandlungen 78, Studien zur Ethnogenese*, Bd. 2, pp. 107–142; Kristó, i.m., 68–70.

többsége finnugor nyelvű volt, ugyanakkor Constantinus császár számára a magyar előkelők előadását valószínűleg szláv tolmács közvetítette.

A fent említett nehézségeket, azaz az általánosítás szintjét illetve a tolmácsolás problémáit talán sikerül elhárítani, és a párhuzamba állított kifejezések közötti közvetlen kapcsolatra rámutatni, ha figyelembe vesszük a magyar nyelv honfoglalás előtti török jövevényszavainak tanúságát. Ligeti Lajos a témáról írott alapvető művében⁴⁵ az uralkodó jellemzőinek itt felsorolt terminusai és szokásjogon alapuló *törvény* szavunk az ótörökből került nyelvünkbe:

1. *bölcs*, amely egy ótörök *bögüč* 'varázsló' alakból magyarázható. A *bögü-bügü* 'varázslás; varázsló' és a *-č* nomen agentis képzős származéka. A szó eredeti jelentése a törökben és a magyarban is 'varázsló' lehetett, azonban a magyarság megkeresztelkedése után vette fel a magyarban a melléknévi jelentését. A török szótó *bögü-bügü* egyszerre jelentett 'varázslást és varázslót'. Clauson mutatott rá, hogy a *bögü* egyfajta bölcsességet illetve misztikus tudáson alapuló tudást jelentett és az ujjúr szövegeinkben gyakran szinonfémjaként a *bilgä* szerepel.⁴⁶

2. *bátor* az ótörök *bagatur* 'hős, vitéz, bátor' szóból származik. Eredetileg főnévi értelemben használták, melléknévi jelentése másodlagos fejlemény. Ligeti azonban már korán, a dunai bolgár görög írásos feliratokban melléknévi formájára hívta fel a figyelmet.⁴⁷

3. *érdem* az ótörök *ärdäm* 'férfias, bátor', amely az *er* 'ember, férfi' szóból képzett alak. A magyar szó ugyanabból a szóból származik, amely a türk felirtokban is előfordul.⁴⁸

4. *törvény* szavunk a középkorban hagyományos íratlan szabályrendszert jelölte, éppen úgy mint az ótörök *törü*, amelyből a magyar szó erdeztethető, jóllehet magyar szóban található képző meghatározása problematikus.⁴⁹

A vizsgálat eredményét a következő táblázatban foglaltam össze:

Görög	Török	Magyar
συμμαχέω, συμμαχία	<i>ešig küäig ber-</i>	<i>bölcs</i>
φρόνησις	<i>bilgä</i>	—
βουλή	—	<i>bátor</i>
ἀνδρεία	<i>alp</i>	<i>érdem</i>
—	<i>ärdäm</i>	—
τό τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ περι-	<i>alpi ärdämi anta külädi</i>	—
φημον	—	—
τό τοῦ γένους περιφανές	<i>türk bodun atı küsü</i>	—
ἔθος	<i>törü</i>	<i>törvény</i>
ζάκανον	—	—

⁴⁵ Ligeti L., A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest 1986.

⁴⁶ Clauson, ED, 324; A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I—IV. Szerk. Benkő L. Budapest 1967—1984 = TESz I, 360—361; Ligeti, i. m., 57, 272.

⁴⁷ Clauson, ED, 313; TESz I, 258; Ligeti i. m., 66, 469—470.

⁴⁸ Clauson, ED, 206—207; TESz I, 781; Ligeti, i. m., 30.

⁴⁹ Szűcs, i. m., 255—256; Clauson, ED, 531—532; TESz III, 975.

A magyar nyelv honfoglalás előtti jövevényszavai tehát megerősítik azt a feltevést, miszerint a magyarság politikai szervezete a kazár birodalom mintáit követte, s mint Constantinus is megállapítja a magyarság a kazár birodalom integráns részét képezte, ezáltal természetesen hasonlítható a türk birodalom politikai rendszerével. Így tehát valószínűsíthető, hogy a fent párhuzamba állított kifejezések mögött ugyanaz az intézményrendszer állt, és a magyarság előkelői még 10. század közepén is ebben a kategóriarendszerben gondolkodhattak.